Відгук

офіційного опонента на дисертацію

Петреченко Світлани Анатоліївни

на тему: «Соціально-психологічні основи адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Проблема соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які зазнали тяжких поранень унаслідок участі в бойових діях, належить до кола найбільш складних і суспільно значущих проблем сучасної психологічної науки. В умовах сучасних соціогенних викликів зростає кількість осіб, для яких повернення до мирного життя пов'язане з необхідністю фізичного відновлення та подоланням наслідків психотравматичного досвіду, переосмисленням власної ідентичності, зміною соціальних ролей, професійних перспектив, характеру сімейної взаємодії та способів включення у соціальне середовище.

Наукової та практичної уваги потребує проблема адаптації важкопоранених комбатантів, життєва ситуація яких характеризується поєднанням наслідків бойової психічної травматизації, значних фізичних ушкоджень, обмеженням або зміною функціональних можливостей, необхідністю тривалого лікування та реабілітації, а нерідко й докорінною перебудовою попереднього способу життя. Адаптація постає як багатовимірний і тривалий процес, що виходить за межі суто медичного відновлення та подолання окремих психологічних наслідків травматизації. Вона передбачає комплексну перебудову системи взаємодії особистості з навколишнім середовищем, переосмислення власних можливостей, соціальних ролей і життєвих перспектив, відновлення та формування нових способів функціонування в особистісній, сімейній і суспільній сферах.

Актуальність представленого дисертаційного дослідження зумовлена об'єктивною потребою суспільства у створенні дієвої системи психологічної, соціальної та реабілітаційної підтримки військовослужбовців, які зазнали тяжких поранень, недостатньою розробленістю у вітчизняній психологічній науці цілісного соціально-психологічного підходу до аналізу закономірностей, механізмів, чинників і умов їх адаптації до мирного життя.

З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Петреченко С.А. має значний науковий і практичний інтерес та є актуальною розробкою в галузі соціальної психології та психології соціальної роботи.

Слід погодитися з дисертанткою, що важкопоранений комбатант становить специфічну категорію дослідження, тому що процес його адаптації відбувається на перетині декількох площин: фізичного відновлення, психологічного подолання травматичного досвіду, реконструкції системи уявлень про себе, зміни соціальних ролей, відновлення сімейних відносин, професійного самовизначення та реінтеграції у суспільство.

Обґрунтованість концептуальних положень, наукових результатів, висновків і практичних рекомендацій, представлених у дисертації, забезпечується логікою побудови дослідження, послідовністю переходу від теоретичного аналізу проблеми до її емпіричного вивчення, розроблення програми соціально-психологічної адаптації та оцінки результативності її апробації.

Структура роботи відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Логіка наукового пошуку характеризується послідовним розгортанням проблеми: від теоретико-методологічного аналізу підходів до вивчення процесу адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя та концептуалізації проблеми до емпіричного дослідження важкопораненого комбатанта як суб'єкта соціально-психологічної адаптації; від визначення об'єктивних і суб'єктивних чинників адаптації до розроблення соціально-психологічних засад її оптимізації; від узагальнення результатів емпіричного дослідження до обґрунтування напрямів удосконалення державних,

громадських та соціально-психологічних механізмів підтримки. Для досягнення поставленої мети авторкою здійснено теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя, концептуалізовано досліджувану проблему, визначено критерії та показники соціально-психологічної адаптації, розроблено структурно-функціональну модель адаптації, здійснено емпіричне дослідження її особливостей та чинників, розроблено й апробовано інтегровану програму соціально-психологічної адаптації, узагальнено результати дослідження в контексті державних і недержавних механізмів соціального відновлення та реінтеграції.

Дисертантка не обмежується аналізом внутрішньоособистісних механізмів адаптації. У роботі адаптаційний процес розглядається в більш широкому соціальному вимірі, який охоплює вплив медичної та психологічної допомоги, сімейного середовища, соціально-економічного становища, можливостей професійної перепідготовки й працевлаштування, державних і громадських програм підтримки, специфіки соціального середовища, у якому відбувається повернення комбатанта до мирного життя.

У *першому розділі* «Теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми вивчення процесу адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя» дисертанткою здійснено теоретичний аналіз поняття та характеристик важкопораненого комбатанта, розкрито теоретичні засади його соціально-психологічної адаптації та визначено основні критерії й показники успішності адаптаційного процесу. Позитивної оцінки заслуговує прагнення авторки концептуально окреслити категорію «важкопоранений комбатант» як специфічний об'єкт соціально-психологічного дослідження. Авторкою показано, що важке поранення може супроводжуватися фізичними обмеженнями, посттравматичними, депресивними, тривожними, когнітивними, психосоматичними та соціально-поведінковими проявами, які комплексно впливають на подальше функціонування особистості та її можливості соціальної адаптації.

Заслуговує на увагу розгляд соціально-психологічної адаптації як активного процесу та результату пристосування особистості до нових умов життя після тяжкого поранення, що реалізується через використання особистісних ресурсів, соціальної підтримки, відновлення соціальної активності та формування нових способів взаємодії із соціальним середовищем. Також положення про багаторівневий характер процесу, у якому взаємодіють фізичні, психофізіологічні, психологічні та соціально-психологічні компоненти.

Теоретичну основу дослідження становлять положення про соціальну інтеграцію та реінтеграцію, міжособистісну адаптацію, посттравматичне зростання, когнітивне оцінювання та копінг, наративну ідентичність і біопсихосоціальний підхід. Врахування сенсорної інтеграції та збереження когнітивного функціонування розглядаються як передумови повноцінного включення важкопораненого комбатанта у нові умови життєдіяльності. Науково продуктивним є прагнення авторки розглядати адаптацію як динамічний процес відновлення суб'єктності, перебудови системи життєдіяльності, соціальних ролей та життєвих перспектив особистості, що дозволяє перейти від вузького її розуміння як психологічного пристосування до комплексного соціально-психологічного трактування.

Результатом теоретичного аналізу є обґрунтування необхідності інтегрованої моделі соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів, яка враховує взаємодію особистісних ресурсів, психоемоційного стану, сімейного та соціального середовища, умов медичної, психологічної та соціальної підтримки.

Отже, перший розділ формує теоретико-методологічне підґрунтя для подальшої концептуалізації проблеми, організації емпіричного дослідження та розроблення структурно-функціональної моделі соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя.

У *другому розділі* «Концептуалізація проблеми дослідження соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя»

розкрито концептуальні та теоретико-методологічні засади дослідження, представлено його методологічне й інструментальне забезпечення, організацію і хід емпіричної роботи. Позитивно слід оцінити прагнення дисертантки забезпечити відповідність методологічних підходів складності та багатовимірності досліджуваного феномена. Соціально-психологічна адаптація важкопоранених комбатантів аналізується як інтегративний процес, що потребує комплексного вивчення психологічних, особистісних, когнітивних, соціальних і поведінкових характеристик.

Заслуговує на позитивну оцінку послідовність методологічної побудови дослідження, у межах якої теоретичне осмислення проблеми поєднується з емпіричним аналізом та практичною апробацією розробленої програми.

У *третьому розділі* «Важкопоранений комбатант як суб'єкт соціально-психологічної адаптації до мирного життя» представлено результати емпіричного дослідження, проаналізовано особливості соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів та визначено взаємозв'язки між її основними показниками.

Значущість цього розділу полягає у переході від теоретичного моделювання до практичного дослідження особливостей адаптаційного процесу. Отримані результати дозволили конкретизувати психологічні та соціальні труднощі, з якими стикаються важкопоранені комбатанти у процесі повернення до мирного життя, визначити напрями практичного впливу на адаптаційний процес. Позитивної оцінки заслуговує спрямованість розробленої програми на комплексну підтримку особистості. Вона відповідає логіці проведеного теоретичного й емпіричного дослідження, орієнтована на оптимізацію психологічних і соціальних ресурсів адаптації.

Здійснений авторкою емпіричний аналіз дозволив виявити значущі взаємозв'язки між адаптацією, суб'єктивним благополуччям, життєстійкістю, задоволеністю життям, депресією, тривожністю, соціальною підтримкою та сімейною взаємодією, обґрунтувати чотирикомпонентну структурно-функціональну модель соціально-психологічної адаптації.

У *четвертому розділі* «Об'єктивні та суб'єктивні чинники соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів» представлено розгорнутий аналіз системи умов і чинників, що визначають перебіг адаптаційного процесу. Дисертанткою обґрунтовано необхідність розмежування об'єктивних і суб'єктивних чинників адаптації. До перших віднесено: особливості медичної допомоги, державної підтримки, соціально-економічного становища, можливостей професійної реалізації та інших умов життєдіяльності. Суб'єктивні чинники пов'язуються з особистісними характеристиками, психологічними властивостями, особливостями когнітивної та емоційної сфери, ставленням особистості до власного стану й здатністю використовувати внутрішні ресурси для подолання життєвих труднощів.

Науково значущим є прагнення авторки систематизувати зазначені чинники та розглядати у взаємозв'язку, що дозволило цілісно пояснити індивідуальні відмінності у перебігу адаптаційного процесу важкопоранених комбатантів.

У *п'ятому розділі* «Соціально-психологічні засади оптимізації процесу адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя» визначено соціально-психологічні засади оптимізації процесу адаптації, розкрито зміст і структуру інтегрованої програми соціально-психологічної адаптації та визначено роль сім'ї у забезпеченні відновлення і соціальної реінтеграції важкопоранених комбатантів.

Авторка комплексно представила розроблену програму, яка охоплює діагностично-прогностичний, стабілізаційно-ресурсний, реконструктивно-особистісний, соціально-реінтеграційний та підтримувально-моніторинговий компоненти. Розглядає сім'ю як соціально-психологічної системи, яка бере участь у фізичному, психологічному та соціальному відновленні важкопораненого комбатанта. Здобувачкою обґрунтовано її функціональну модель, визначено типи адаптаційного потенціалу та розкрито значення

згуртованості, довіри, конструктивної комунікації, гнучкості ролей і взаємної підтримки для успішної адаптації.

Здійснена дисертанткою апробація програми та статистична оцінка отриманих результатів засвідчили позитивну динаміку показників соціально-психологічної адаптації, суб'єктивного благополуччя, життєстійкості, задоволеності життям, зниження показників депресії та тривожності, що підтверджено результатами дисперсійного аналізу та критерію Вілкоксона.

У *шостому розділі* «Узагальнення результатів дослідження процесу адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя» узагальнено результати проведеного дослідження та розглянуто механізми державної й цивільної підтримки важкопоранених комбатантів, зарубіжні моделі їх соціально-психологічної реінтеграції. Привертає увагу здійснений авторкою аналіз державних і недержавних механізмів підтримки, спрямованих на психологічне та фізичне відновлення, соціальну підтримку і координацію, соціальну реінтеграцію та відновлення соціальних ролей, включення важкопоранених комбатантів у громадське життя. Позитивним є звернення до зарубіжного досвіду організації ветеранської підтримки та його співвіднесення з особливостями розвитку української системи допомоги.

Авторкою запропоновано проєкт «Мережа соціального відновлення», орієнтований на розширення соціального капіталу, розвиток соціальних зв'язків, використання сімейних ресурсів, взаємну підтримку та громадянську активність. Обґрунтовано необхідність поєднання психологічної підтримки, медичної реабілітації, соціальної допомоги, професійної реінтеграції, правового забезпечення та міжвідомчої координації.

Таким чином, шостий розділ логічно узагальнює результати проведеного дослідження та окреслює перспективні напрями вдосконалення системи соціально-психологічної адаптації й соціального відновлення важкопоранених комбатантів до мирного життя.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Петреченко С.А. є вагомою і полягає у комплексному вирішенні актуального наукового завдання,

пов'язаного з теоретичним обґрунтуванням та практичним забезпеченням процесу соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя. До найбільш вагомих результатів дисертації, на нашу думку, належить концептуальне обґрунтування системного підходу до соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів, у межах якого адаптація розглядається як взаємопов'язаний процес психологічного відновлення, реконструкції особистісної та соціальної ідентичності, перебудови копінг-стратегій, відновлення сімейної взаємодії та подолання соціальних бар'єрів.

Науковим результатом є виокремлення трьох взаємопов'язаних складових соціально-психологічної адаптації: психологічної корекції, реконструкції ідентичності та соціальної дестигматизації. Розроблено чотирикомпонентну структурно-функціональну модель соціально-психологічної адаптації, що охоплює особистісно-адаптаційний, емоційно-регулятивний, сімейно-підтримувальний та соціально-реінтеграційний компоненти. Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про закономірності адаптації особистості в ситуації тяжкої фізичної травми та психотравматичного досвіду. Робота розширює соціально-психологічне розуміння адаптації шляхом інтеграції особистісних, психологічних, сімейних, соціальних та інституційних аспектів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання у діяльності психологів, фахівців із соціальної роботи, реабілітаційних центрів, медичних установ, державних і громадських організацій, які здійснюють супровід військовослужбовців та ветеранів, що зазнали тяжких поранень. Практично значущим результатом є розроблення та апробація програми соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів, яка може бути використана як основа для організації комплексної психологічної та соціальної підтримки цієї категорії осіб.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Петреченко С.А. знайшли відображення у значній кількості наукових

публікацій авторки, серед яких статті у фахових наукових виданнях, зокрема виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах, публікації у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій. Їх тематика охоплює теоретичні засади соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів, психологічні наслідки травматичного досвіду, особливості психологічної підтримки та реабілітації, роль родини, професійної перепідготовки, соціального середовища, державної та громадської підтримки, що свідчить про систематичність і послідовність наукового пошуку дисертантки та достатній рівень апробації основних положень дослідження. У дисертаційному дослідженні не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Позитивно оцінюючи наукову значущість та ґрунтовність проведеного дослідження, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження та пропозиції, які мають переважно дискусійний і рекомендаційний характер.

1. У роботі достатньо переконливо обґрунтовано системний характер соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів. Проте доцільним було б більш чітко представити співвідношення між такими складовими, як психологічна корекція, реконструкція ідентичності та соціальна дестигматизація і наскрізними механізмами, зокрема такими, як перебудова копінг-стратегій і відновлення сімейної взаємодії. Потребує додаткового пояснення й питання про те, чи розглядаються останні як самостійні механізми адаптації, чи як процеси, що забезпечують ефективність зазначених складових.

2. У дисертаційному дослідженні використано поняття «важкопоранений комбатант», однак потребує додаткового уточнення його змістове наповнення та критерії, за якими учасників дослідження віднесено саме до цієї категорії. Доцільно конкретизувати співвідношення понять «комбатант», «поранений», «важкопоранений» та визначити психологічні особливості досліджуваної категорії осіб.

3. У процесі аналізу об'єктивних і суб'єктивних чинників соціально-психологічної адаптації вбачається необхідним більш детальний аналіз характеру їх взаємодії. Дискусійним є питання про те, які суб'єктивні психологічні ресурси можуть компенсувати негативний вплив несприятливих соціально-економічних або організаційних умов та, навпаки, які об'єктивні умови є визначальними для реалізації особистісного адаптаційного потенціалу досліджуваних.

4. На нашу думку, при оцінюванні ефективності розробленої програми соціально-психологічної адаптації доцільно було б більш диференційовано показати внесок окремих компонентів програми у досягнення позитивних змін, що дозволило б визначити найбільш ефективні форми й методи психологічного та соціально-психологічного впливу, залежно від особливостей стану й адаптаційних потреб важкопоранених комбатантів.

Висловлені зауваження та пропозиції мають переважно рекомендаційний і дискусійний характер. Вони не впливають на загальну позитивну оцінку представленого дослідження, не знижують його наукової цінності та не ставлять під сумнів достовірність отриманих результатів.

Таким чином, дисертаційна робота Петреченко С.А. «Соціально-психологічна адаптація важкопоранених комбатантів до мирного життя» є самостійним, цілісним, завершеним та науково обґрунтованим дослідженням актуальної проблеми соціальної психології та психології соціальної роботи. Дисертація характеризується достатнім рівнем теоретичної розробленості, послідовною методологічною логікою, науковою новизною, теоретичною та практичною значущістю одержаних результатів. Основні положення дисертації пройшли належну апробацію та знайшли відображення у наукових публікаціях авторки.

Дисертаційна робота є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке за актуальністю, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням, обсягом та рівнем обґрунтованості отриманих результатів відповідає вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття

наукового ступеня доктора психологічних наук, відповідає всім вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., а її авторка – Петреченко Світлана Анатоліївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:
доктор психологічних наук, професор,
ректор Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
МОН України **Наталя ФАЛЬКО**

Підпис Наталі ФАЛЬКО засвідчую.
Інспектор з кадрів
МДПУ імені Богдана Хмельницького **Тетяна ГОНЧАР**